

ISSN 2959-1953

ISSN 2959-1961

<https://osvita.eeipsy.org>

<https://doi.org/10.38014/osvita.2022.90.01>

БАБИЧ Н.М.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти, Київський
університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

СУПРУН Г.В.,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

ПОШУК РЕСУРСІВ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ І РОДИН, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

БАВУЧ Н.М., SUPRUN H.V. Search for resources for teachers and families, who raise children with special needs, under the conditions of the martial state. *Challenges in the Ukrainian education of children with special needs in the conditions of war became objective difficulties: threat to life, limitation of the opportunity to fully gain access to education, energy shortages. The issue of finding resources for overcoming these difficulties by Ukrainian parents and teachers is becoming urgent. It is important not just to investigate the difficulties themselves, but to reveal the real experience of finding and using in everyday life effective ways and ways to continue learning, preserve and develop the personal potential of children with special needs.*

Keywords: *education of children with special needs, challenges in education in the conditions of war, resources of parents and teachers in overcoming difficulties during war*

БАБИЧ Н.М., СУПРУН Г.В. Пошук ресурсів для педагогів і родин, які виховують дітей з особливими потребами, в умовах воєнного стану. *Викликами в українській освіті дітей з особливими потребами в умовах війни стали об'єктивні труднощі: загроза життю, обмеження можливості повноцінно отримувати доступ до освіти, енергетичні дефіцити. Актуальним*

постає питання пошуку ресурсів для подолання цих труднощів українськими батьками і педагогами. Важливо не просто дослідити самі труднощі, а розкрити реальний досвід пошуку та використання в щоденному житті ефективних шляхів та способів продовжувати навчання, зберегти та розвивати особистісний потенціал дітей з особливими потребами.

Ключові слова: навчання дітей з особливими потребами, виклики в освіті в умовах війни, ресурси батьків і педагогів у подоланні труднощів під час війни.

Вступ. Війни та збройні конфлікти мають руйнівний вплив на економічний, соціальний та індивідуальний рівні. Виклики воєнного часу передусім торкаються основ життя, його безпеки та можливості продовження. Зрозумілим є, що найбільше страждають вразливі соціальні групи: діти, особи з особливими потребами, люди похилого віку.

Наслідки збройного конфлікту є як прямими, так і непрямими, пов'язані з негайною та довгостроковою шкодою. Прямі наслідки конфлікту включають смерть, фізичну та психологічну травму та переміщення. Непрямі наслідки пов'язані з великою кількістю факторів, включаючи неадекватні та небезпечні умови життя, небезпеку для навколишнього середовища, психічне здоров'я опікунів, розлучення з сім'єю, ризики для здоров'я, пов'язані з переміщенням, а також руйнування здоров'я, охорони здоров'я, освіти та економічної інфраструктури. Збройний конфлікт є водночас токсичним стресом і важливою соціальною детермінантою здоров'я дитини [3; 4].

Можемо констатувати, що війна актуалізувала такі виклики для усіх українських родин і педагогів, які навчають і виховують дітей, у тому числі, і з особливими потребами:

- пряма загроза життю;
- ускладнився доступ до освіти;
- постійне перебування в ситуації невизначеності;
- життя в умовах економії усіх видів енергії: електричної, теплової, емоційної, фізичної тощо.

У складних життєвих обставинах опинились усі українські родини: хтось втратив дім, хтось втратив батьків, хтось втратив омріяне майбутнє. Війна кидає виклик кожному та кожній в Україні, відбирає минуле та змушує відкривати нові шляхи, нові ресурси, про які гадки не мали за мирне життя. Навіть, якщо цих ресурсів немає, доводиться самотужки їх винаходити, створювати заради продовження життя та перемоги.

Метою проведеного дослідження був пошук сучасного практичного досвіду українських педагогів та батьків, що виховують дітей з особливими

потребами, щодо пошуку ресурсів для подолання труднощів і викликів навчання в умовах війни.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети розроблено опитувальник для батьків і педагогів з відкритими і закритими типами питань. Питання стосувались актуальної форми навчання, труднощів під час навчання, ресурсів, які допомагають долати ці труднощі. Опитування проводилось у лютому 2023 року серед батьків і педагогів, які перебувають в Україні та за кордоном, і охопило 52 особи (20 батьків, 32 педагоги).

Аналіз публікацій. Представлені виклики війни для українських родин і педагогів спричиняють не тільки негативні стресові переживання, а й активний пошук ресурсів для подальшого життя і розвитку.

Загальноновизнаним фактом є вирішальний вплив родини, особистості батьків і стилю спілкування на розвиток та соціалізацію дитини. Досвід спілкування в родині є свого роду зразком і матрицею, яка вбудовується у внутрішній світ дитини. Із цим багажем вона вирушає у подальший світ людських стосунків.

Також незаперечним фактом є значний вплив особистості педагога на увесь процес та результат навчання. Педагог є камертоном, який задає тон процесу навчання та здатен не тільки спрямувати, а й створити (витворити) мотивацію до пізнання учня на усе його життя. Кожен з нас має життєві приклади таких педагогів, які своїм стилем спілкування, способом думати і осмислювати знання, усім своїм прикладом заклали в глибини дитячої свідомості орієнтири. Ці орієнтири з роками стають свого роду лінзами, дороговказами та внутрішніми мірлами життя, пізнання буття та його творення.

Сучасність з її тотальною втратою орієнтирів і смислів є справжнім викликом для освіти. Саме втрата смислів є одним із складних викликів для педагогів і батьків, які опинились в сучасних умовах тривалого дистанційного навчання та наслідків військового конфлікту. Перевага дорослих у цій ситуації в тому, що вони можуть усвідомити цей аспект та свідомо почати змінювати, шукати вихід, творити нові смисли, нову реальність. Дитина за своєю психологічною природою, так би мовити, йде за дорослим. Вона переймає несвідомо стани, переживання та думки дорослого, який поруч з нею. Тому завдання усіх дорослих, які мають дотик до щоденного життя дітей, свідомо формувати свою свідомість заново. Це проявляється кожного дня у нашому спілкуванні, розмовах, словах, інтонаціях та жестах, виразі обличчя. Так само педагог, який має можливість взаємодіяти з дітьми усім своїм єством чинить вплив на свідомість учнів.

Онлайн спілкування, яке триває протягом пандемії та військового конфлікту, має свої специфічні властивості та стало ще одним викликом в освіті. З одного боку, віртуальне спілкування несе ту саму інформацію, що і живе

спілкування. Але проходить воно в умовах відсутності повноцінного фізично-го та візуального контакту. Згадаємо, що більше 80% смислів та значень від спілкування наш мозок отримує завдяки сприйманню невербальних стимулів: інтонації, тембру голосу, виразу обличчя, рухів обличчя, тіла, пози тіла, розташування партнера у просторі. Онлайн взаємодія позбавляє її учасників більшості цих стимулів. Ми лише візуально та аудіально сприймаємо нашого партнера (бачимо ми лише частину тіла, не повністю усе тіло). Мозок має сприйняти на екрані вираз обличчя, зрозуміти та співвіднести його із почутим звуковим та словесним рядом (звукові можливості пристроїв не дають змогу максимально точно відтворити те, що відбувається з іншого боку екрану). Психіка людини здійснює процес свого роду декодування: пласке зображення людини та звуковий і словесний супровід мають бути проаналізовані, потім на цій основі відтворений цілісний образ того, що відбувається, у чому основна думка і мета отриманої інформації. При цьому в онлайн форматі більшість інформації очі отримують з плаского екрану, а в умовах реального спілкування очі мають змогу бачити тривимірну людину. Процес співвіднесення усього масиву сенсорних стимулів у свідомості людини під час живого сприймання партнера має інший характер. В останній ситуації, мозок, так би мовити, отримує реалістичні враження від партнерів по спілкуванню, від самого процесу.

Отже, онлайн спілкування (навчання) значно підвищує енерговитрати в роботі психіки для засвоєння та обробки інформації. Тому ефективність такої форми навчання значно знижується, а це спричиняє виникнення труднощів і перешкод у розвитку і навчанні дітей.

Важливо зазначити, що діти, які постраждали від збройних конфліктів, повинні мати доступ до освітніх можливостей як частини середовища, сприятливого для їх реінтеграції в суспільство. Оскільки освіта є пріоритетом для багатьох дітей і має важливе значення для їхнього добробуту, педагоги та батьки мають забезпечити освіту та доступ до неї, як дітей, які знаходяться на території збройного конфлікту, так і дітей, які були переміщені й вимушені були покинути свої колективи і педагогів [1; 4].

Для подолання вище зазначених труднощів і перешкод, з якими зустрілися українські освітяни і родини, які виховують дітей із особливими потребами, важливим є активний пошук і залучення усіх можливих ресурсів, зокрема, людських.

«Людські ресурси» як дефініція розглядалося широко в різних наукових галузях як сума потенціалів людей, які визначають здатність до саморозвитку, праці, навчання, споживання матеріальних і духовних благ та ін. [2, с. 31]. Кожна особистість – це особлива комбінація ресурсів боротьби з труднощами і викликами сучасних обставин життя. Таку комбінацію ізраїльський психолог-травмотерапевт Мулі Лаад назвав «мовою ресурсів» і об'єднав в модель

BASIC Ph Model.

Автор визначив шість параметрів, які визначають поведінку людини в несприятливих умовах. Кожна літера моделі розкриває певний ресурс [5].

- **Belief** (віра) – це світогляд людини, її вірування і моральні цінності, які дозволяють протистояти перешкодам і негараздам, з якими зустрічаються педагоги, батьки і їхні діти.
- **Affect** (афект) – це емоції та виявлення почуттів, які дозволяють пережити стрес.
- **Social** (соціум) – це родина, друзі, батьки, фахівці, громада, які забезпечують необхідною комунікацією.
- **Imagination** (уява) – це творчість, яка дозволяє долати труднощі і перешкоди, уявляти і планувати майбутнє.
- **Cognition** (когніція) – параметр, який забезпечує вміння логічно і критично мислити, аналізувати та приймати раціональні рішення.
- **Physiology** (фізіологія) – фізична активність, яка дозволяє боротися зі стресом (спорт, праця, прогулянки, тілесні задоволення та ін.).

Люди в кризових ситуаціях переважно використовують не один параметр, який активізує ресурси, а декілька. Однак, коли стрес дуже сильний і тривалий, то ресурси вичерпуються, тому люди потребують допомоги і супроводу.

Українські педагоги, батьки і діти, які вже довгий час знаходяться під впливом стресу від військового конфлікту та дистанційного навчання, яке обмежує комунікацію, знаходять ресурси для освіти, подальші орієнтири для розвитку. Важливо зрозуміти і узагальнити, де саме вони знаходять ці ресурси, як долають труднощі і перешкоди.

Результати дослідження та дискусія. Проведення опитування батьків і педагогів було спрямовано на розкриття досвіду українських батьків і педагогів щодо пошуку та створення ресурсів подолання труднощів у навчанні в умовах війни. Представимо узагальнені результати онлайн опитування 52 осіб (20 батьків, 32 педагогів).

Одним із важливих ресурсів є комунікація і спілкування. Тому важливим було визначення наявності в оточенні батьків і педагогів особи/осіб, спілкування з якими підтримує їх (рис. 1).

Результати аналізу відповідей батьків та педагогів свідчать, що 68% батьків і 77% педагогів мають таке ресурсне спілкування. Відповідно 32% батьків і 23% педагогів не мають. Це свідчить про те, що більшість опитаних респондентів мають ресурсне спілкування серед фахівців чи батьків відповідно.

Важливим було визначення, що саме є ресурсним для педагогів і батьків під час спілкування. Результати відповідей було узагальнено та проведено ранжування, яке представлено в таблиці 1.

Рис. 1. Результати відповідей щодо наявності в оточенні батьків/педагогів осіб, які їх підтримують

Для батьків перших два ранги зайняли відповіді про цінність самого факту спілкування та порозуміння з педагогами, поглиблення спілкування («спілкування не тільки про навчання, чого не було раніше»). Третій та четвертий ранги отримали відповіді про фахову підтримку («підказки, скеровування») та знову про емоційну підтримку («підтримує мене просто, як людина»). Останній ранг отримали відповіді про значення доступності педагога щодо спілкування, відкритості його для підтримки батькам.

Таблиця 1.

Розподіл за рангами відповідей респондентів на питання «Що саме є ресурсним для Вас у спілкуванні з педагогами/батьками?»

Ранг	Відповіді батьків	Відповіді педагогів
1	Підтримка і розуміння.	Порозуміння, дружнє спілкування, зворотній зв'язок.
2	Спілкування не тільки про навчання, чого не було раніше.	Увага та поцінування моїх порад, моїх зусиль, вдячність.
3	Логопед допомагає підказками, як краще донести до дитини інформацію; підтримує мене просто, як людина; хвалить за нашу роботу, спрямовує.	Цілеспрямованість та енергія долати труднощі.
4	Розуміє та скеровує мої дії з дитиною.	Бажання допомагати і взаємодіяти, співпраця.
5	Я можу спілкуватись у будь-який час.	Знання та досвід батьків, які були в АТО.

Для педагогів перший ранг зайняла відповідь про значущість *«порозуміння, дружнього характеру спілкування, зворотній зв'язок»*. Другий ранг отримали відповіді про *«увагу та цінування батьками зусиль і порад педагога, вдячність за допомогу»*. Ця відповідь перегукується зі зворотнім зв'язком як дуже важливою складовою взаємодії із батьками, яка підтримує педагога. Третій та четвертий ранги отримали відповіді освітян про *«цілеспрямованість, енергію долати труднощі, бажання допомогти»*, які підтримують їх у роботі з дітьми. П'ятий ранг отримали відповіді педагогів про те, що ресурсними є *«знання та досвід батьків, які брали участь у антитерористичній операції (АТО)»*. Можливо, така інформація допомагає освітянам краще переосмислити та усвідомити зміни, які відбуваються в Україні.

Важливо зазначити, що насамперед і для батьків, і для педагогів важливе спілкування задля підтримки один одного та порозуміння. Цей ресурс є надзвичайно важливим і виступає базовим для ефективної взаємодії під час освітньої діяльності, особливо в умовах війни.

Наступним було визначення труднощів, які виникають під час навчання дітей з особливими потребами в умовах війни. В таблиці 2 проаналізовано і проведено ранжування відповідей педагогів і батьків.

Дані таблиці свідчать про достатньо різні відповіді серед батьків і педагогів.

Таблиця 2.

Розподіл за рангами відповідей респондентів на питання «Які труднощі навчання дітей виникають під час війни?»

Ранг	Відповіді батьків	Відповіді педагогів
1	Зовнішні проблеми: тривоги, відсутність електрики, нестабільний інтернет, застарілий комп'ютер.	Емоційні.
2	Брак часу, велике навантаження на дітей.	Енергетичні (відсутність електрики і зв'язку).
3	Дитина гірше розуміє матеріал під час онлайн навчання, труднощі з письмом, читанням.	Світоглядні (переосмислення цінностей, світоглядні зміни).
4	Тривожність та інші емоційні проблеми, зникла мотивація до навчання. Багато сидить, знизився зір, виникли проблеми з поставою (сколіоз).	Матеріальні. Фізичне здоров'я.
5	Відсутнє спілкування з однолітками, не працює дитячий садок. Іноземна мова спілкування.	Побутові.

Для батьків перший ранг зайняли відповіді про зовнішні труднощі – «тривоги, відсутність електрики, нестабільний інтернет, застарілий комп'ютер». Можливо, батьки найбільше переживають через ці обставини, на які вони не можуть вплинути. Другий ранг у відповідях батьків отримали «брак часу, велике навантаження на дітей». Відповіді про те, що «діти гірше розуміють матеріал під час онлайн занять, мають труднощі в оволодінні навичками читання і письма», отримали третій ранг. Четвертий ранг отримали відповіді батьків про «тривожність, зниження мотивації та проблеми зі здоров'ям (зниження зору, погіршення постави)». П'ятий ранг серед труднощів навчання під час війни мають відповіді батьків про «відсутність повноцінного спілкування з однолітками, іноземна мова спілкування». Батьки вболівають через те, що діти не можуть як до війни спілкуватись з однолітками через закриття навчальних закладів або через мовний бар'єр.

Для педагогів найбільшою трудностю у навчанні дітей під час війни стало емоційне навантаження. Ймовірно, педагогам дуже непросто впоратись з власними переживаннями, які викликало повномасштабне вторгнення в Україну. Другий ранг серед відповідей освітян отримали труднощі, пов'язані з відсутністю електрики, зв'язку. Ці перешкоди не дозволяють систематично та повноцінно здійснювати навчання, підтримувати зв'язок з учнями. Третій ранг серед відповідей педагогів отримали труднощі, викликані переосмисленням цінностей, світоглядними змінами в свідомості. Така глибинна перебудова особистості викликає значні енергетичні та часові затрати, може перекривати інші актуальні потреби, виконання звичних обов'язків у людини. Матеріальні труднощі та проблеми з фізичним здоров'ям отримали четвертий ранг серед відповідей педагогів. Відповіді про побутові труднощі отримали п'ятий ранг. Отже, відповіді педагогів про труднощі у навчанні дітей з особливими потребами під час війни засвідчили високу значущість емоційних утруднень, проблем зі зв'язком, електрикою та світоглядні зміни. Педагоги, як творці майбутнього покоління, добре усвідомлюють актуальність потреби переосмислення ціннісних основ та національного світогляду, розуміння сучасних подій для їх трансляції своїм учням.

Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що і для педагогів, і для батьків в умовах війни виникає багато труднощів, з якими потрібно справлятися. Тому необхідно залучати не один параметр, а декілька, щоб активізувати ресурси задля подолання перешкод, які виникли.

Тому важливим було з'ясувати, які ресурси допомагають батькам і педагогам долати щоденні труднощі. Результати було проаналізовано та проведено ранжування, яке представлено в таблиці 3.

Таблиця 3.
Розподіл за рангами відповідей респондентів на питання
«Які ресурси допомагають долати щоденні труднощі?»

Ранг	Відповіді батьків	Відповіді педагогів
1	Більше граємо, спілкуємось, гуляємо, спорт.	Цілеспрямованість, прагнення вдосконалюватись.
2	Спокій батьків, пояснення, що труднощі тимчасові, ми витримаємо.	Щоденні результати дитини у навчанні.
3	Займаємось вдома. Любов і турбота.	Режим та системність. Гарний настрій, гра «Знайди радість цього дня». Віра в Перемогу.
4		Спілкування з дітьми. Відпочинок, підтримка родини.
5		Бажання допомоги, розуміння, що зупинка нікому, крім ворога, не принесе користі.

У відповідях батьків перший ранг зайняли такі способи подолання щоденних труднощів: *«прогулянки, спілкування, ігри, спорт»*. Батьки, які взяли участь в опитуванні, усіма способами проводять більше змістовного часу разом із дітьми. Другий ранг зайняли відповіді батьків про *«спокій батьків, пояснення, що труднощі тимчасові, ми витримаємо»*. Це свідчить, про свідому активізацію регуляційних процесів дорослих, про використання позитивного навіювання, переконання у спілкування з дітьми. Третій ранг отримали відповідь батьків про заняття вдома, любов і турботу.

Для педагогів перший ранг отримали відповіді про власну *«цілеспрямованість та прагнення вдосконалюватись»*. Як бачимо, освітяни, які взяли участь в опитуванні мають чіткі орієнтири щодо професійного зростання та розвитку. Другий ранг у відповідях педагогів про ресурси отримали *«щоденні результати дитини у навчанні»*, що демонструє високий мотиваційний потенціал отримання позитивних результатів своєї праці. Третій ранг серед відповідей освітян мають *«режим і системність»*, *«гарний настрій»*, *«віра в перемогу»*. Цей ранг об'єднали як відповіді емоційного, мотиваційного плану, так і вольові, організаційні навички респондентів. *«Спілкування з дітьми, відпочинок та підтримка родини»* у відповідях педагогів зайняли четвертий ранг. Останній ранг отримали відповіді про *«бажання допомоги, розуміння, що зупинка нікому, крім ворога, не принесе користі»*. Такі відповіді засвідчують, що опитані освітяни мають високий рівень особистісної мотивації та громадянської самосвідомості.

Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що педагоги і батьки використовують не один параметр, який активізує ресурси, а декілька, що дозволяє їм бути ефективними та підтримувати дітей в мовах воєнного стану.

Зважаючи, що важливою в стресових умовах є підтримка, батькам і педагогам було запропоновано визначити, які види підтримки дітей під час навчання є ефективними. Результати було проаналізовано та проведено ранжування, яке представлено в таблиці 4.

Таблиця 4.

Розподіл за рангами відповідей респондентів на питання «Які види підтримки дітей під час навчання є ефективними?»

Ранг	Відповіді батьків	Відповіді педагогів
1	Постійний режим занять.	Використання ігрових прийомів під час заняття.
2	Дружній стиль спілкування педагога. Нестандартні (цікаві) заняття.	Дружній стиль спілкування з дитиною. Нестандартні завдання (цікаві).
3	Увага педагога до життя дитини.	Увага педагога до життя дитини.
4	Використання ігрових прийомів.	Постійний режим занять.
5	Стимулювання батьків до участі в заняттях.	Розуміння емоційного стану дитини.

З точки зору батьків, найбільш ефективною підтримкою є «*постійний режим занять*» (перший ранг). А для педагогів перший ранг отримала відповідь про «*ігрові прийоми під час занять*». Другий ранг серед відповідей батьків і педагогів отримали відповіді про «*дружній стиль спілкування педагога, нестандартні (цікаві) завдання*». Відповідь про «*увагу педагога до життя дитини*» отримала третій ранг серед відповідей усіх респондентів. Четвертий ранг серед відповідей батьків отримали «*використання ігрових прийомів*», а серед педагогів – «*постійний режим занять*». «*Стимулювання батьків до участі в заняттях*» та «*розуміння емоційного стану дитини*» зайняли п'ятий серед відповідей відповідно батьків та педагогів. Отже, усі опитані підтверджують тезу про те, що дружній стиль спілкування, нестандартні (цікаві) завдання та увага педагога до життя дитини підтримують її під час навчання в умовах війни.

У межах окресленого дослідження також розглядалися питання щодо поведінки самих дітей з особливими потребами, а саме, які їхні дії та риси характеру надихають батьків і педагогів долати труднощі. Результати узагальнено та проведено ранжування, яке представлено в таблиці 5.

У відповідях батьків перший ранг отримали такі риси та дії дітей як «*впевненість, оптимізм, позитивний настрій, посмішка, творчість*». Серед відповідей педагогів перший ранг отримали «*дитяча безпосередність, радість від спілкування, щирість, відвертість*». Батьків і педагогів надихають емоційні прояви дітей, їхня відкритість. Другий ранг у відповідях батьків отримали «*працьовитість, вміння долати перешкоди всупереч втомі, наполегливість*», а у відповідях педагогів – «*дитяча допитливість і цікавість*». Як бачимо, батьків

Таблиця 5.

Розподіл за рангами відповідей респондентів на питання «Які риси та дії дітей надихають долати труднощі під час війни?»

Ранг	Відповіді батьків	Відповіді педагогів
1	Впевненість, оптимізм, позитивний настрій, посмішка, творчість.	Безпосередність, радість від спілкування, щирість, відвертість.
2	Працьовитість, вміння долати перешкоди всупереч втомі, наполегливість.	Допитливість, цікавість.
3	Розум. Майбутній результат. Любов. Це не можна пояснити, просто дивишся на дитину і думаєш, звідки в них ці сили...	Старанність, радість від результату.
4		Любов до життя, до України, віра в ЗСУ, розмови та планування майбутнього. Віра, що все буде добре, оптимізм, посмішка.

надихають вольові якості дітей, а педагогів – пізнавальний інтерес, можливо, це зумовлено специфічними очікуваннями. Батьки сподіваються, що дитина зможе досягти своїх цілей у майбутньому. А для педагогів важливо, щоб дитина мала жагу до знань. Третій ранг серед відповідей батьків отримали «розум», «майбутній результат», «любов», «це не можна пояснити, просто дивишся на дитину і не знаєш, звідки в них сили». Такі відповіді ілюструють силу батьківських почуттів та налаштованість на краще майбутнє. У відповідях педагогів третій ранг отримали «старанність та радість від результату» у дітей. Ці риси є важливими під час навчання, можливо, тому їх назвала частина освітян. Четвертий ранг серед відповідей педагогів були «любов до України, віра дітей в ЗСУ, планування майбутнього», «віра, що все буде добре, оптимізм».

Узагальнюючи, можемо казати, що батьків і педагогів надихають дитячий оптимізм, безпосередність, щирість, наполегливість та інші риси дітей, але ранговий розподіл відрізняється тим, що саме є пріоритетним для різних груп респондентів. Батьки більше проявляють любові до дітей, розмірковують про їх майбутнє. Педагоги більше зосереджені на проявах пізнавальних мотивів, налаштування на результат.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження сучасного досвіду українських батьків та педагогів у пошуку ресурсів до подолання труднощів та викликів війни, можемо констатувати такі особливості. Більшість опитаних батьків і педагогів мають таке спілкування між собою, яке є ресурсним. Щодо змісту цього ресурсу, то респонденти найбільше відзначили емоційну складову: підтримку, порозуміння, саму можливість спілкуватись, наявність зворот-

ного зв'язку. Серед труднощів навчання під час війни дітей з особливими потребами для батьки більш значущими є непереборні зовнішні обставини (тривоги, відсутність світла, інтернету), а для педагогів виявлено більшу значущість особистих емоційних труднощів та переосмислення цінностей. Батьки для подолання щоденних труднощів більше часу проводять з дітьми (прогулянки, ігри, спорт), а педагогів підтримує їхня цілеспрямованість, прагнення продовжувати вдосконалюватись. Долати труднощі під час навчання дітей з особливими потребами, на думку батьків і педагогів, допомагає дружній стиль спілкування, підтримка стосунків, увага до життя дитини. Респондентів надихають власне дитячі прояви відвертості, щирості, оптимізму, радості від спілкування. Однак батьки більше зосереджуються на таких особистісних рисах дітей, які сприятимуть у майбутньому реалізувати себе. А педагоги більше зважають на ті риси, які допомагають бути успішним у навчання. Очевидним є висока потреба і батьків, і педагогів у теплом підтримувальному спілкуванні, взаєморозумінні, можливості проводити більше спільного часу з дітьми. Бачимо, що в таких складних обставинах ефективність навчання залежить від якості особистісного спілкування між педагогами і дітьми, педагогами і батьками. Війна актуалізувала глибинні людські цінності: родина, любов, підтримка, порозуміння, віра у краще, любов до України.

Отримані результати не є вичерпними та не розкривають усіх особливостей розглянутої теми, тому доцільно продовжити вивчення окресленої проблематики в подальшому.

Список використаних джерел:

1. Рібцун Ю. В. Подолання заїкання у дітей і умовах воєнного стану. Особистість, суспільство, війна: тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, Україна, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків: ХНУВС, 2022. С. 107-111.
2. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір: монографія. Л.: ІРД НАН України, 2004. 392 с.
3. Скрипаченко Т.В. Міжособисті відносини як ресурс під час війни. Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України: зб. тез Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30 червня 2022 р.). Київ: «Вид-во Людмила», 2022. С. 271-275.
4. Kadir A., Shenoda S., Goldhagen J., Pitterman S. Section on international child health. The Effects of Armed Conflict on Children. Pediatrics. 2018. №142(6). P. doi: 10.1542/peds.2018-2586
5. Lahad M. The «Basic Ph» Model of Coping and Resiliency: Theory, Research and Cross-cultural Application. Jessica Kingsley Pub; 1st edition. 288 p.

Transliteration of References:

1. Ribtsun Yu. V. Podolannia zaikannia u ditei i umovakh voiennoho stanu. Osobystist, suspilstvo, viina: tezy dop. uchasnykiv mizhnar. psykhol. forumu (m. Kharkiv, Ukraina, 15 kvit. 2022 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Nats. politsiia Ukrainy ta in. Kharkiv: KhNUVS, 2022. S. 107-111.
2. Semiv L. K. Rehionalna polityka: liudskiy vymir: monohrafiia. L.: IRD NAN Ukrainy, 2004. 392 s.
3. Skrypachenko T.V. Mizhosobysti vidnosyny yak resurs pid chas viiny. Zabezpechennia psykholohichnoi dopomohy v sektori Syl oborony Ukrainy: zb. tez Vseukr. mizhvid. psykhol. forumu (m. Kyiv, 30 chervnia 2022 r.). Kyiv: «Vyd-vo Liudmyla», 2022. S. 271-275.
4. Kadir A., Shenoda S., Goldhagen J., Pitterman S. Section on international child health. The Effects of Armed Conflict on Children. Pediatrics. 2018. №142(6). P. doi: 10.1542/peds.2018-2586
5. Lahad M. The «Basic Ph» Model of Coping and Resiliency: Theory, Research and Cross-cultural Application. Jessica Kingsley Pub; 1st edition. 288 p.

BABYCH N.M.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Kyiv University named after Boris Grinchenko, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-8923-8960>

E-mail: n.babych@kubg.edu.ua

SUPRUN H.V.

Candidate of Psychological Sciences, Senior Teacher of the Department of Special and Inclusive Education, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-3282-7603>

E-mail: h.suprun@kubg.edu.ua

SEARCH FOR RESOURCES FOR TEACHERS AND FAMILIES, WHO RAISE CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS, UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL *

<https://doi.org/10.38014/osvita.2022.90.01>

* публікація здійснена за рахунок спільного гранту СЄІП (Україна - Франція) та БФ «Освіта: майбутнє»